

Людмила Третяк,
аспірантка Католицького університету
імені Яна Павла II у Любліні (Польща)

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНСЬКО-РОВЕНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В 1945-1964 РР.

В статті автор аналізує освітній рівень православного духовенства, яке служило на парафіях Волинсько-Ровенської єпархії в 1945-1964 рр. та робить спробу встановити причини розбіжностей у їхній професійній підготовці.

Ключові слова: духовенство, єпархія, духовні навчальні заклади

Духовенство Волинсько-Ровенської єпархії Російської православної церкви (РПЦ) досліджуваного періоду навчалася і підвищувало свій інтелектуальний рівень в різні роки, в різні століття, в різних державах під час двох світових війн і в мирний час. Можна висунути припущення, що їхня професійна підготовка була різною і залежала вона від періоду навчання, адже освітня програма навчальних закладів, в тому числі духовних, змінювалася відповідно до політичної ситуації в країні. В залежності від років навчання духовенство можна поділити на групи:

- 1) духовенство, яке навчалася в кінці XIX на початку XX століття
- 2) духовенство, яке займалося приготуванням до капланства з 1917 р.
- 3) духовенство, яке навчалася в УРСР.

До першої групи належать особи, які народилися в кінці 60-х і до кінця 90-х рр. XIX ст. Друга група складається з духовенства народженого протягом 1900-1920 рр., а третя – з духовних осіб народжених від початку 20-х до початку 40-х рр. XX ст.

Протягом XIX ст. на Західній Україні була створена модель православної освіти, яка співпадала з російською. В наслідок реформ 1808 – 1814 рр. утворилася чотирьох ступінчата система освіти. Найнижчою сходинкою були парафіальні школи, далі йшли духовні училища, потім – духовні семінарії, а найвищу сходинку посідали духовні академії. Освітня мережа поділялася на округи з академіями в центрі. У вищих духовних навчальних закладах навчалася чорне та біле духовенство, вчителі церковних шкіл. Духовні семінарії готувало до роботи паріфіальне духовенство. Після закінчення духовного училища можна було продовжити навчання в семінарії, а завданням парафіальних шкіл було підготувати молодих людей до духовного життя, навчити їх писати, читати і рахувати [22, с.75-77].

В кінці XIX ст. відбулися чергові реформи в галузі освіти. Згідно останніх вимог в семінаріях і духовних училищах створювалися правління, які одержали право вибирати вчителів. Однак ці правління залишалися під контролем архієрея. Дворічний курс у семінарії із трикласного переорганізовувався у шестикласний з одним роком навчання у кожному класі. З навчальних програм семінарії вилучалися природничі науки, основи сільського господарства,

медицина, біблійська історія, герменевтика, церковна археологія, полемічне богослов'я – все, що так чи інакше стикалося з наукою і вимагало від семінариста практичного мислення [12, с.15].

Волинська єпархія мала духовну семінарію, чотири чоловічих і два жіночих училища, Житомирське училище Пасторства. Певну освіту давали псаломницькі курси та церковно-учительські школи. Слід згадати і Холмську духовну семінарію, адже саме цей навчальний заклад підготував чималу кількість високоосвічених священників Волинсько-Ровенської єпархії [12, с.16].

На Західній Україні, яка згідно Ризького договору 1921 р. увійшла до складу II Речі Посполитої, важливе місце займала підготовка майбутнього духовенства. Польський уряд робив все для того аби з майбутні душпастирі були віддані своїй новій батьківщині. Формування нової навчальної програми відбувалося протягом наступних двадцяти років. Навчальний процес контролювався з боку держави, українська мова викладання поступово замінюється польською.

Після Першої світової війни на території Волині діяло два приватних духовних училища для дітей православних священників. Знаходилися вони спочатку в Крем'янці, а в листопаді 1921 були перенесені до Дерманя. Школи не мали гарної матеріальної бази, оскільки утримувалися за кошти місцевого духовенства. Рівень навчання був досить низьким [23, с.288]. Більш високий рівень підготовки своїм випускникам надавала духовна семінарія в Крем'янці, яка діяла з 1921 до 1939 рр. [24, с.163-164].

Важливу роль у підготовці православного духовенства Волинсько-Ровенської єпархії у міжвоєнний період відіграв відділ православної теології Варшавського університету (Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego) [21, с.10-41]. Протягом 15 років свого існування вищу теологічну освіту отримали 23 священників, які пізніше служили на Волинських землях. Зокрема ступінь магістра здобули: Янкевич М. [7, арк.36], Зелинський Олександр [8, арк.157], Чубик-Лисенко Микола [9, арк.121], Кульчинський Сергій [9, арк.292], Кисіль Авраам [9, арк.290].

Після закінчення Другої світової війни починається новий етап в історії православної церкви. В перше повоєнне десятиліття на території СРСР діяло 8 семінарій і 2 академії. Три з них розміщувалися на території України: в Києві, Одесі та Луцьку. Проте цього було не достатньо для підготовки кадрів в усі діючі церкви. Тому з метою нових висвят в сан і підняття рівня богословської освіти серед низькоосвіченого духовенства час від часу відкривалися короткотермінові пастирські курси. Найчастіше навчання на курсах тривало місяць. Їхньому відкриттю передувала клопотка праця єпископів [16, с.227-228]. Гарним прикладом є місячні курси підвищення кваліфікації, що діяли з 22 червня до 22 липня 1954 р. у Волинсько-Ровенській єпархії. Їх закінчили 43 священники з Рівненської та Волинської областей. Іншою формою релігіосвітньої діяльності були конференції єпархіяльних священників. В 40-50-х роках їхня програма складалася виключно з церковних і богословських питань, натомість в 60-ті роки такі зібрання перетворилися на політичні і скликалися Уповноваженими ради у справах релігії [17, с.269]. Проте, головною кузнею священницьких кадрів Волині з 1946 по 1964 рр. була духовна семінарія в Луцьку [17].

Розбіжності в навчальній підготовці священників проявляються при порівнянні духовного навчального закладу кінця XIX початку XX століття і духовного закладу середини XX ст. Для прикладу візьмемо Холмську духовну семінарію 1875–1915 рр. і Волинську духовну семінарію 1946–1964 рр. Перший – прирівнювався до вищого навчального закладу, який перебував на повному державному утриманні. Вступали до нього хлопці високоморальної поведінки після успішного закінчення гімназії або духовного училища. Більшість викладачів походили із родин священників, були священниками і мали науковий ступінь – кандидата або магістра богослів'я [20, с. 158]. При Холмській духовній семінарії існували товариства та фонд які надавали допомогу малозахищеним дітям. Семінаристи отримували приватні або державні стипендії [19, с.232-313]. Окрім богословських курсів та загальноприйнятих дисциплін вивчали логіку, психологію, історію філософії, медицину [11, арк.2]., іноземні мови, вчилися іконописанню [10, арк.12]. Після закінчення навчання кращі семінаристи отримували рекомендації для вступу в духовні академії [15, с. 896]. Волинська духовна семінарія була середнім навчальним закладом, кошти на утримання якого надходили з єпархіального бюджету [14, с.39]. Більшість вступників мали незакінчену середню освіту, траплялися особи з нище середньою освітою [1, арк.106; 2, арк.4-5; 3, арк.6]. Половина викладачів була без священницького сану і наукового ступеню [4, арк. 8]. В навчальний план замість психології, історії філософії включили курс лекцій на комуністично-патріотичну тематику [13, с.92; 14, с.44]. Весь навчальний процес перебував під постійним контролем працівників органів державної влади, змінювався та доповнювався ними відповідно до вимог соціалістичної системи.

На кінець 1945 року картина освіченості Волинсько-Ровенського духовенства виглядала наступним чином.

Таблиця 1

Освітній рівень православного духовенства Волинсько-Ровенської єпархії станом на 15 грудня 1945 р.

Область	Освіта					
	Всього	Світська			Теологічна	
		Низька	Середня	Вища	Середня	Вища
Волинська	409 (100%)	147 (35,9%)	103 (25,2%)	2 (0,5%)	137 (33,5%)	20 (4,9%)
Рівненська	382 (100%)	102 (26,7%)	50 (13,1)	4 (1,1%)	214 (56%)	12 (3,1%)

Джерело: ДАВО, фонд Р-393, оп. 1, спр.2, арк. 112; ДАРО, фонд Р-204, оп. 11, спр. 11, арк. 53

Рівень освіченості у духовенства Волинської і Ровенської областей дещо відрізнявся. Так наприклад серед Волинського населення більше осіб з вищою богословською освітою. Це пояснюється тим, що в Луцьку знаходився єпископат,

члени якого повинні були мати відповідну освіту. Натомість в Рівненській області зосередилося більше священників з середньою теологічною освітою.

На основі архівних матеріалів було складено таблицю 2, в якій зроблено детальний аналіз рівня освіти духовенства Волинсько-Ровенської єпархії.

Таблиця 2

Групи духовенства Ровенської області православної Волинсько-Ровенської єпархії відповідно до закінчення навчальних закладів (НЗ)

Освіта	Навчальний заклад	До 1870	1871-1880	1881-1890	1891-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	Всього
Вищі ДНЗ	Варшавський університет			1 (1%)	1 (1%)	16 (12%)	5 (7%)			
	інші					1 (0,7%)		2 (5,5%)		
Семинарії	Волинська духовна семінарія	1 (33,3%)	8 (44%)	36 (37%)	55 (46%)	49 (36%)	27 (36%)	15 (42%)	2 (100%)	
	Духовна семінарія в Хелмі			2 (2%)	3 (3%)					
	Інші		2 (11%)	1 (1%)	5 (4%)	2 (1,4%)	1 (1,3%)			
Духовні училища	В Клевані		3 (17%)	8 (9%)	15 (12,6%)	8 (5,7%)				
	В Милецьку	1 (33,3%)	1 (5,5%)	3 (3%)	10 (8,4%)	6 (4,3%)				
	В Житомирі			6 (6%)	9 (7,6%)	3 (2,2%)				
	В Крем'яниці	1 (33,3%)	2 (11%)	5 (5%)	3 (3%)	5 (3,6%)	2 (2,6%)			
	інші			1 (1%)	2 (2%)	2 (1,4%)				
	В Почасві				9 (7,6%)	10 (7,2%)	14 (18,4%)	8 (22,2%)		
Пастирські курси	В Крем'яниці			2 (2%)	14 (11,8%)	22 (15,9%)	18 (23,6%)	2 (5,5%)		
	В Луцьку						10 (13,1%)	5 (13,8%)		
	інші			2 (2%)	2 (2%)	6 (4,3%)	2 (2,6%)			
	ВНЗ (світські)			1 (1%)	2 (2%)	2 (2,6%)				
Світські навчальні заклади	Вчительські семінарії		2 (11%)	7 (7%)	7 (5,8%)	5 (3,6%)	4 (5,2%)			
	Інші середні НЗ					5 (3,6%)	5 (6,5%)	3 (8,3%)		
	Немає даних			1 (1%)	2 (2%)	2 (1,4%)	1 (1,3%)			
	Всього	3 (0,6%)	18 (3,7%)	98 (20%)	119 (24,3%)	138 (28,2%)	76 (15,5%)	36 (7,3%)	2 (0,4%)	490 (100%)

Джерело: Таблицю складено на підставі персональної картотеки священників і дияконів Волинсько-Ровенської єпархії.

Для формування таблиці було вивчено біографію 490 осіб духовного сану, які служили не менше року у Рівненській області у період з 1945 по 1964 рр. Не має даних про освіту 6 осіб. Тобто, таблицю складено на основі даних про 484 осіб. Усе духовенство було поділено на вісім вікових груп, кожна з яких охоплює десять років. Починаючи від народжених до 1870 року, а закінчуючи народженими в 30-ті роки ХХ століття. Завдання полягало на встановленні

кількості випускників найпопулярніших духовних навчальних закладів серед восьми вікових груп.

В першій віковій групі знаходяться особи духовного сану, які народилися до 1870 р. З огляду на вік в цій групі всього 3 (0,6%) осіб. Всі троє закінчили Волинську духовну семінарію в Крем'янці в 90-х роках XIX ст.

У другій віковій групі священнослужителі народжені з 1871 до 1880 рр. від 75. Їх кількість дещо збільшується і в загальному становить 4,5%. Більшість з них, а саме 77% закінчили Волинську духовну семінарію, по одному священику закінчили Могилевську духовну семінарію (Білорусь) та Смоленську духовну семінарію (Росія). Двоє священиків мали світську середню освіту, закінчивши вчительську семінарію. Слід зазначити, серед духовенства цієї групи є випускники Яблочинської вчительської школи. Двоє священиків після закінчення церковно-приходської школи стали послушниками в Крем'янецькому монастирі.

До третьої вікової групи входять священики 1881-1890 року народження. Загальна кількість яких становить 20%. Майже половина з них закінчили середній духовний навчальний заклад, а саме 36 осіб (36%) - Волинську духовну семінарію. Також є двоє випускників Холмської духовної семінарії та один випускник Литовської духовної семінарії. Двоє осіб мають вищу освіту: один богословську – закінчив православну теологію у Варшавському університеті, інший світську – випускник Санкт-Петербурзького університету. Різко зростає кількість осіб з низькою освітою, які після церковно-приходської школи закінчили вчительську школу або духовне училище. З'являються особи, які закінчили школу псаломщиків при Свято-Онуфрієвському та Богоявленському монастирях. Їх нараховується майже 4%, по дві особи на кожний монастир.

Наступну групу формує духовенство 1891-1900 року народження. Нараховується його 24,3% від загальної кількості. Головною кузнею кадрів залишається Волинська духовна семінарія. Більша частина її випускників навчалася у післявоєнний період, тобто у Крем'янці, проте були такі, хто здобував освіту у період, коли ВДС розташовувалася у Житомирі. Загалом ВДС закінчило 55 осіб (46%). Також у цій групі є випускники Мінської, Київської, Віленської, Кам'янець-Подільської духовних семінарій. Серед осіб з вищою освітою є по одному священику, які закінчили православну теологію у Варшавському університеті, Київський комерційний інститут та Київський технічний інститут. Також зростає число тих, хто закінчив вчительські семінарії.

Збільшується кількість випускників духовних училищ, зокрема в їхньому переліку з'являється Пінське та Холмське духовне училище. До шкіл псаломщиків в Крем'янці, та Яблочині додаються пастирські курси при Почаєвській Лаврі.

Після закінчення церковно-приходської школи частина осіб з перших чотирьох груп або продовжувала навчання в вчительській школі або духовному училищі. Після закінчення останнього хлопці мали змогу вступити до духовної семінарії.

В наступних групах відбуваються суттєві зміни, оскільки система освіти реформувалася.

Таким чином священнослужителі народжені у перше десятиліття XX століття, чисельність яких є найбільшою, не обмежилися церковно-приходською школою, продовжили його у середній школі. Зменшується кількість випускників духовних

училищ, натомість збільшується число учнів на курсах псаломщиків та регентів. Розширюється мережа середніх спеціальних навчальних закладів, тому окрім випускників духовної та вчительської семінарії зустрічаємо тих, хто навчався у будівельному технікумі, агротехнікумі, комерційному училищі. Домінуючою залишається ВДС у Кременці. Вона випустила 49 (36%) священнослужителів даної групи. Є випускник вищого духовного училища м. Станіслава (Івано-Франківська), Віленської духовної семінарії та Болгарського пастирського училища. Стрімко піднімається освітній рівень духовенства завдяки випускникам Варшавського університету. Їх було 16, а також в цій групі присутній випускник Ленінградської (Санкт-Петербурзької) духовної академії.

У групі духовенства народженого у 1911-1920 рр., чисельність якого 36 осіб, що становить 7,3% від загальної кількості, присутні два випускники Кременецького духовного училища та один Дерманського. Інші духовні училища були закриті. З'являється випускник Варшавського православного митрополичого інтернату. Всі інші представники даної групи початкову освіту здобували у середній школі або гімназії.

Кількість випускників ВДС у відсотковому співвідношенні залишається на попередньому рівні. Внаслідок процесу «возз'єднання» греко-католицької церкви з православною серед рівненських священників з'являється випускник Перемишлянської греко-католицької духовної семінарії.

Двоє осіб отримали вищу світську освіту, закінчивши Художню академію у Варшаві та вчительський інститут у Любліні.

У групі народжених у період з 1921 по 1930 рр. 42% складають випускники Луцької духовної семінарії. Також сюди входять два випускники вищого навчального закладу – Ленінградської духовної академії.

В останній групі, наймолодшій за віковим складом, нараховується два священика, обидва закінчили Волинську духовну семінарію у Луцьку.

Таким чином, можна стверджувати, що рівень освітньої підготовки священників Волинсько-Ровенської єпархії РПЦ, які служили у 1945-1964 рр. старшого покоління суттєво відрізнявся від рівня освіченості молодих священників. Була причиною цього явища не лише різна освітня програма в духовних навчальних закладах, а й сама система освіти, яку розробляли і впроваджували відповідні державні органи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Волинської області (ДАВО), Р – 393, опис 2, справа 13.
2. ДАВО, Р – 393, опис 2, справа 20.
3. ДАВО, Р – 393, опис 2, справа 26.
4. ДАВО, Р – 393, опис 2, справа 58.
5. Державний архів Рівненської області (ДАРО), Р – 393, опис 11, справа 2.
6. ДАРО, Р – 393, опис 11, справа 11.
7. ДАРО, фонд Р-204, опис 11, справа 59.
8. ДАРО, фонд Р-204, опис 11, справа 60.
9. ДАРО, фонд Р-204, опис 11, справа 61.
10. Державний архів у Любліні (ДАЛ), Zespy 102, Akta Seminarium 1777-1917, Sygnatura 8.

11. ДАЛ, Zespyi 102 Seminarium duchowne w Cheimie (1771) 1777-1917, Akta Seminarium 1777-1917, Sygnatura 10
12. Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917) / Жилюк Сергій Іванович. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
13. Квас В. Историчний шлях Волинської Духовної Семінарії / Квас В. // Українське православ'я на Волині: минуле і майбутнє. Волинський православний вісник Ч.1(2), – Луцьк, 1998. – с.84-94
14. Милушь В. Волинська духовна семінарія в Луцьку (1946-1964 рр.) / Василь Милушь, Луцьк: Волинські обереги, 2001. – с.62
15. О состоянии Холмской духовной семинарии за 1905/06-1906/07 уч. Год // Холмская церковная жизнь, - Холм: Духовная Семінарія. – 1907. – №24. – С.898-899;
16. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України / В. Пащенко. – Полтава : [б. в.], 1997. – Ч. 1. – 356 с.
17. Поспеловский Д. Русская православная церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М. : Республика, 1995. – 512 с.
18. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х-XX ст./ В.Рожко. –Луцьк: Медіа, 2002. – 280 с
19. Струковъ М. Историческій очеркъ учреждения и деятельности Леонтьевскаго Попечительства о бедных воспитанникахъ семинарии. (1889-1909) / Струковъ М. // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семінарии. По поводу столѣтидесятилетия существованія семинарии (1760-1910), – Холмъ, 1910. – С. 232– 319
20. Шайдицький В. Составъ лицъ, служившихъ и служащихъ въ семинарии (1875-1910) / Шайдицій В. // Сборникъ статей по исторіи Холмской Духовной Семінарии. По поводу столѣтидесятилетия существованія семинарии (1760-1910).– Холмъ, 1910. – С.19-23
21. Lenczewski M. Studium teologii prawosławnej na uniwersytecie warszawskim w latach 1925-1939 / ks. Dr. Mikołaj Lenczewski, – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1992. – 96 s.
22. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku / Antoni Mironowicz. – Białystok: Wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, 2005. – 390 s.
23. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939 / M. Papierzyńska-Turek. – Warszawa : PWN, 1989. – 476 s.
24. Pawluczuk U. Seminarium duchowne w Krzemieńcu i w Wilnie Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej / A. Mironowicza, U. Pawluczuk i P. Chomika, – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2007. – 356 s.

SUMMARY

Lyudmyla Tretyak

The Educational Level of Orthodox Clergy of Rivne-Volyn' Eparchy in 1945–1964.

In the article the author analyses the educational level of orthodox clergy serving the parishes of Rivne-Volyn' Eparchy in 1945-1964 and tries to find out the reasons of differences in their professional qualifications.

Key words: clergy, eparchy, ecclesiastic educational institutions.